
RAZSTAVE EXHIBITIONS

RAZSTAVA SPOMENIKI KMEČKEGA STAVBARSTVA NA GORENJSKEM

411

GORENJSKI MUZEJ, MESTNA HIŠA V KRANJU:
VEŽA, VELIKA IN MALA GALERIJA TER STEBRIŠČNA DVORANA

AVTORJA: ANKA NOVAK IN CENE AVGUŠTIN
ORGANIZACIJA: TATJANA DOLŽAN
OBLIKOVANJE: MATIJA SUHADOLC
FOTOGRAFIJE: DRAGO HOLYSKI
KONSERVACIJA PREDMETOV: MARJANCA JEGLIČ
RESTAVRIRANJE: IRENA JERAS-DIMOVSKA
ČAS: 23.9.1994 - 6.1.1995

GOSTOVANJA: LIKOVNO RAZSTAVIŠČE JAKOPIČEVA GALERIJA
V LJUBLJANI, 24.1. - 13.2.1995

Oba avtorja razstave, etnologinja muzejska svetovalka Anka Novak in umetnostni zgodovinar dr. Cene Avguštin, sta temi kmečkega stavbarstva posvetila mnogo pozornosti skozi desetletja svojega poklicnega dela. Stavbe v gorenjskih vaseh so bile pred nekaj desetletji večinoma še stare, imele so svojo identiteto, osnovano v tradicionalnem kmetovanju in odnosih med ljudmi. V drugi polovici 20. stoletja pa so se stavbni vzori močno odmaknili od tradicionalnih oblik, način kmetovanja in celotno življenje sta se radikalno spreminjala in skupaj z njima stavbarstvo. Še posebno opazen je bil ta proces pri stavbah revnejših kmečkih slojev, ki so po drugi vojni postali industrijski delavci. Ko je bilo v 70-ih letih možno pridobiti ugodne kredite za gradnjo, je to pomenilo množično rušenje starih, predvsem kajžarskih stavb in novo oblikovanje vasi. Gradivo kmečkega stavbarstva, ki je dajalo identiteto in lupino prejšnjemu načinu življenja, je nujno postalo predmet proučevanja, zbiranja, dokumentiranja in raziskovanja, da bi se v muzeju, v stroki ohranilo vedenje o njem.

Etnološki oddelek Gorenjskega muzeja, poosebljen v enem samem zaposlenem delavcu - etnologinji Anki Novak, je od 1970 do 1985 v sodelovanju s fakulteto za arhitekturo in posameznimi arhitekti zbral obsežno dokumentacijo 80 stavb z vseh območij

Gorenjske. Ob tem delu je nastalo tudi veliko fotografij in terenskih zapiskov o gradnji in življenju v kmečkih stavbah. V depoje je bilo pred tem obdobjem, med njim in kasneje prinešenih precej stavbnih delov in pohištva.

Dozorel je čas, da se zbrano predstavi javnosti v katalogu in na razstavi. Tema je bila uvrščena v serijo Gorenjski kraji in ljudje kot sedma po vrsti.

ZASNOVA TEME

412

Gorenjska je dežela z gosto mrežo starih mest in trgov, skozi njo že od davnine potekajo iz alpskega prostora naprej proti morju stare prometne poti; to je ljudem dajalo možnost zaslužka in obenem priložnost za širši razgled po svetu. Oboje - blagostanje in tuji kulturni vplivi - je oblikovalo hiše na Gorenjskem. Zlasti v Gornjesavski dolini in v dolini reke Kokre je opazen vpliv koroškega stavbarstva, drugod pa je, vsaj pri premožnejših domovih, očitno zgledovanje po sočasni grajski in mestni arhitekturi. Avtorja sta si zato delo razdelila; Anka Novak je pripravila etnološko obravnavo spomenikov kmečkega stavbarstva, dr. Cene Avguštin pa umetnostnozgodovinski prikaz dekorativnih elementov na zunanjščinah kmečkih hiš. Takšna razdelitev je obveljala samo v katalogu, v katerem je vsak avtor objavil svoj prispevek, na razstavi pa ni bila poudarjena.

Razstava in katalog sta prikazala kmečko stavbarstvo v vsej širini pojma, da bi obiskovalec dobil vpogled v tradicijo in duha te dejavnosti, obenem pa začutil njegovo kvaliteto v primerjavi z današnjim industrijskim in konfekcijskim stavbnim oblikovanjem. Zasnova teme je zaobjela tako tematsko kot časovno-socialno podobo kmečkega stavbarstva in opozorila na mikroregionalne razlike.

V veži Mestne hiše je bila prikazana tipologija kmečkega stavbarstva; predstavljena je bila zemljiška razdelitev in naselbinske oblike, različne oblike domačij in gospodarskih zgradb. Gorenjske vasi so nastajale bodisi kot starejša naselja gručastega tipa z gosto parcelacijo in osrednjim praznim prostorom, imenovanim "gorica" (na primer vasi Zgornje doline v Bohinju - Studor ali v Gornjesavski dolini - Dovje), kot obcestna naselja (na primer Podkoren), kolonizatorska naselja s pravilno zemljiško razdelitvijo na proge (del Šenčurja pri Kranju) ali kot zaselki samotnih kmetij (na primer Zgornje Jezersko). Odvisnost od pridelkov domačega polja okrog vasi jim je narekovala, da so stavbe postavljali na manj plodna zemljišča. Obliko domačije pa je pogosto določala oblika naselja z razporeditvijo domov in gostoto naselitve; kmečke hiše so s široko vhodno fasado postavljene ob vaško pot, na dvorišču so razmeščene gospodarske stavbe v zatišju vaškega prostora. Prehod na dvorišče, tudi za vozove, ponekod drži skozi vežo stanovanjske hiše (Podkoren). Nekateri teh domov so pravi kmečki dvorci (Legatova hiša v Lescah). Skromnejši kmečki in kajžarski domovi, pa tudi domovi v gorskih območjih so najpogosteje pod eno streho združili stanovanjske in gospodarske prostore v obliki stegnjenega doma ali doma na vogel. Značilni so notranji prehodi med obema deloma doma, kar je posledica živinorejske usmerjenosti gospodarstev, zunaj pa posebni dostopi na vrhhlevni prostor v obliki "mostov".

Številne so bile gospodarske stavbe s posebno funkcijo: hlevi, podi, kašče, paštbe - sušilnice za lan in sadje, kovačnice, mlini, žage, kozolci, ograje, planšarski stanovi. Glede na pomembnost dejavnosti so bili nekateri oblikovani tudi reprezentativno, zlasti hlevi (živinoreja v gorskem svetu - Bohinj itd.) in podi (kultura žit na ravnini - okolica Kranja).

Stanovanjske hiše je razstava predstavljala v treh večjih prostorih, posebej so bili poudarjeni dekorativni elementi na njih, torej likovni izraz, ki po eni strani omogoča datacijo, po drugi strani pa priča o gospodarski moči in stavbarskih vzorih gorenjskega kmečkega prebivalstva.

Najstarejše priče kmečkega stavbarstva na Gorenjskem, zidane stavbe iz 16. in 17. stoletja, ki jih zaznamujejo detajli v gotskem umetnostnem stilu ter srednjeveška prostorska zasnova, so bile prikazane v avtentičnem, sicer meščanskem, a istočasnem okolju gotske stebriščne dvorane kranjske Mestne hiše. Med njimi tudi še danes živa in naseljena Hlebanjeva hiša na Srednjem vrhu nad Martuljkom, ki jo datira vrezana letnica 1506 na nosilnem tramu, kar je najstarejša znana letnica na gorenjskih kmečkih stavbah. Fragmente gotsko oblikovanega kamnitega portala in okenskega okvirja, najstarejša predmeta na razstavi, smo za razstavo pridobili iz še ene stare hiše na Srednjem vrhu - Merkeljnovce.

V Galerijo Mestne hiše je bila postavljena predstavitev kmečkih hiš iz 18. in 19. stoletja, ki jih krasijo številni likovni poudarki, oblikovani po vzorih meščanskih hiš in podeželskih dvorcev v baročnem stilu, ki se je v prvi polovici 19. stoletja spajal z novimi oblikovnimi pobudami klasicizma. V drugi polovici 19. stoletja so se zunanjsčine hiš spreminjale v skladu z oblikovanjem historičnih stilov. Med najlepšimi baročno oblikovanimi domačijami je na primer Mohorjeva hiša v Ljubnem s klesanimi okenskimi okvirji, kovanimi okenskimi mrežami in bogatimi slikarskimi poudarki na zunanjsčini. Kamnoseški okras gorenjskih hiš je bil od konca 17. do 20. stoletja pogosto iz zelenega kamna (vulkanskega tufa), ki ga je oblikovala kamnoseška delavnica Kocijančič s Črničva pri Brezjah na Gorenjskem. Stilno oblikovanje smo poudarili tudi z razstavljenimi predmeti - kovanimi okenskimi mrežami, fresko, vhodnimi vrati, umetno kovanimi železnimi vrati in polkni ter strešnimi križi oz. petelinom.

Preprostejše stavbe, kot so kajže in bajte, torej domačije nižjih slojev, so nastajale iz cenejših materialov - lesa in kamna po vzorih tradicionalnega stavbarstva, po zmožnostih pa so se tudi prilagajale novostim. Na razstavo so bile vključene kot dediščina 18. stoletja. Fragment okrašenega nosilnega trama z letnico 1746 in fragment vogala Pavčeve lesene brunarice iz Bohinjske Češnjice (izposojeno zgolj za razstavo, sicer oboje želijo lastniki vključiti v novo zidano stavbo!) sta pričala o izjemni spretnosti nekdanjih tesarjev in

njihovi likovni ambicioznosti. O preprosti učinkovitosti starih konstrukcijskih rešitev pa so govorila lesena vrata, ki se gibljejo na lesenem vratilu, torej brez kovinskih pantov; takšna vrata so v rabi še danes na marsikaterem mogočnem podu, skednju, v stanovih na planinah. Tradicionalno osnovano stavbarstvo v 19. stoletju je poudarjal gank z izrezljanimi deskami in stebrički ter leseno poslikano znamenje. Različne motive izrezov na gankih in na lesenih gospodarskih stavbah smo predstavili z izvorno dokumentacijo, ki jo hranimo v našem arhivu - obrisih desk v merilu 1:1.

Del razstave je bil posvečen stavbarskim delom - kritju s slamo, skalcami, izdelovanju opeke in skodel, popravilu strehe, na ogled smo postavili nekaj za to potrebnega orodja in materialov. Enako veliko prostora je bilo namenjenega stavbnim elementom - okenskim mrežam, okovju, ključavnicam, lesenim in železnim žebljem, kljukam, žlebovom itd. Raba železnih žbljev je bila sicer v kmečkem stavbarstvu zelo omejena, nadomeščal jo je les, ki so ga v Bohinju oblikovali na primer za kljuko že v času rasti. Dele strešne konstrukcije, sestavljene le z lesenimi cveki in mozniki, smo predstavili kot iluzijo podstrešja skupaj s poslikano žitno skrinjo, polno različnega žita, poslikano skrinjo za obleko in nekaj drugimi, običajno na podstrešju odloženimi predmeti.

Kolikor nam je prostor dopuščal, smo predstavili tudi notranjost kmečkih hiš. Ta vprašanja so sicer natančneje obdelana v prispevku Novakove v katalogu. Črno kuhinjo so na razstavi ponazarjale le fotografije in orodje, postavljeno v prehodu iz veže v stebriščno dvorano. Lažje je bilo sestaviti notranjo opremo kmečke hiše, da so obiskovalci vstopili v skoraj pravo kmečko "hišo". V ta namen smo uporabili fragment izrezljanega nosilnega trama, mizo s klopjo, stolom in "ta dolgim stolom", zidno omarico, posteljo s slamnjačo in domačim "kovtrom", poslikana vrata v kamro, fotografije v okvirju, poslikano zibelko, mentrgo, čelešnik, pečnice, žličnik, keramično in leseno posodo ter pribor. Dodali smo nekaj fotografij avtentičnih prostorov. Ob vhodu je bil sklednik in "škafnica" kot navadno v veži.

TEHNIČNA SREDSTVA

Razstava je bila postavljena zelo preprosto in poceni. Za vizualizacijo so služile črno bele in barvne fotografije, posnetki katastrskih map in arhitekturne skice celot in detajlov, vse v običajnih manjših formatih, pribite na naše stare, na novo prebeljene panoje. Vseh fotografij je bilo 113, tehničnih risb - prerezov, tlorisov in skic pa 53. Podnapise smo izdelali na laserski tiskalnik in fotokopirali na svetlo zelen papir. Glavne napise smo dali izdelati v samolepilni foliji.

Obiskovalci so si lahko ogledali 176 predmetov. Večje predmete smo postavili na bele kvadraste panoje, tako da so bili dostopni z vseh strani. Manjše smo zaprli v steklene vitrine "abstracta" in jih zavarovali pred dotikanjem.

Za postavitev podstrešja smo uporabili kot stebriščne dvorane, za "hišo" pa Malo galerijo, ki smo ji eno steno ustvarili iz panojev. Skušali smo kar najbolje izkoristiti obstoječe prostore in vanje nismo globlje posegali (tla, strop, stene so bili nespremenjeni). Ambient je ustvarila postavitev predmetov v avtentičnem redu in medsebojnem razmerju.

V Jakopičevi galeriji v Ljubljani je bila postavitev lažja, ker nam je bil na voljo en velik prostor za glavnino razstave in en manjši prostor, kjer smo oblikovali "hišo". Arhitekt Matija Suhadolc je veliko predmetov, ki so bili v Kranju na panojih, dal obesiti na vrvice, da so prosto viseli v prostoru.

PUBLIKACIJE IN REKLAMNO GRADIVO RAZSTAVE

KATALOG *Spomeniki kmečkega stavbarstva v sliki* je izšel kot sedmi zvezek serije Gorenjski kraji in ljudje (prejšnji zvezki so vključevali predvsem razglednice iz različnih obdobjih in prikaz *Kranj, kakršnega ni več*) v formatu A4 s 106 stranmi s prispevkoma avtorjev razstave Anke Novak in dr. Ceneta Avguščina.

Naslovnico poudarja barvna fotografija "gorice", to je osrednjega vaškega prostora, pod Studorom v Bohinju. Vse druge fotografije so objavljene v črnobeli tehniki.

Novakova je pod naslovom *Spomeniki kmečkega stavbarstva v sliki* objavila študijo o oblikovanju in razvoju različnih kmečkih stavb in posebnostih kmečkega stavbarstva na Gorenjskem. Besedilo bogatijo skice zunanjščin, prostorske zasnove in posameznih sestavin kmečkih domov, pravo žlahtnost pa daje 52 risb, nastalih v projektu arhitekturne izmere, in 77 fotografij, ki nam predstavijo kmečka naselja, domove, hiše, hišne veže, kuhinje, notranjo opremo "hiše", kašče, hleve, pode, kovačnice, paštbe, mline, žage, stogove, senožeti in planine.

Prispevek dr. Avguščina *Dekorativni elementi na zunanjščinah kmečkih hiš na območju severovzhodne Gorenjske* nam daje umetnostnozgodovinski pregled hišnih vhodov (portalov), vrat, oken, hišnih pročelij in dekoracije na njih (fasadne dekoracije) ter znamenj, posebej nazoren zaradi 98 fotografij.

V smislu vabila na razstavo in reklame zanjo smo pripravili tudi ZLOŽENKO in PLAKAT, na katerih je uporabljen enak motiv kot na prednji strani kataloga - gorica pod Studorom.

Celotno razstavo smo posneli na VIDEOKASETO in Avdiovizualni center ZRC SAZU nam je izdelal posnetek v dolžini 26 minut. Ogled je možen v Gorenjskem muzeju po vnaprejšnjem dogovoru.

DEJAVNOSTI NA IN OB RAZSTAVI

Spremljevalna likovna razstava

Razstavo *Spomeniki kmečkega stavbarstva na Gorenjskem* je spremljala razstava "Kmečke stavbe na Gorenjskem v slikarstvu Rudolfa Arha" v mali renesančni dvorani v prvem nadstropju Mestne hiše. Devetdesetletni slikar se je začel s slikarstvom načrtneje ukvarjati šele po upokojitvi in je večji del svoje likovne ustvarjalnosti posvetil dokumentiranju kmečkih stanovanjskih in gospodarskih stavb, naselij in kulturne krajine zlasti na Gorenjskem. Gorenjskemu muzeju je poklonil obsežno zbirko del, iz katere smo za razstavo izbrali najlepše in najbolj pričevalne.

Predvajanje etnoloških filmov

Prostor med vežo Mestne hiše in stebriščno dvorano smo uredili za gledanje etnoloških filmov. Predvajali smo film *Kmečka naselja in stavbarstvo v Dolini in Planšarstvo v Bohinju*, oba iz 1978, avtorjev Anke Novak in Naška Križnarja ter videozapis *kmečkega stavbarstva pod Studorom v Bohinju in Dve tradicionalni stavbarski spretnosti, 1994*, Tatjane Dolžan in Nadje Valentinčič.

Vodenje po razstavi

Ker je razstava zavzemala med seboj zelo oddaljene si prostore, smo za dodatno varovanje želeli zaposliti še eno osebo. Odločili smo se za absolventko etnologije in zgodovine Magdo Zore iz Kranja, ki se je usposobila tudi za vodenje po razstavi. Pri tem je nosila posebej za to delo sešito obleko: krilo z modrcem, srajco, veliko ogrinjalko in cokle. Njena glavna naloga je bila, ob varstvu razstave in občasnem vodenju skupin po razstavi, predvsem komunikacija s posamičnimi obiskovalci. Ti so pogosto želeli pokramljati o videnem, povedati svoje spomine ali kaj vprašati. Razstava je prav zaradi prisotnosti strokovno usposobljene vodičke dosti bolj zaživelja. Razstavo je Zoretova spremljala tudi v Ljubljani.

416 Vodenje skupin smo si delile avtorica Novakova, Zoretova in podpisana, stalno zaposlena kustosinja etnologinja. Izpeljanih je bilo 65 vodstev po razstavi v Kranju in precej v Ljubljani. Uvedli smo tudi vnaprej najavljeno vodstvo avtorice Anke Novak nekajkrat na mesec, česar pa kranjska muzejska publika še ni bila navajena, in ni bilo uspešno. Kljub temu smo vztrajali.

V decembru smo v dogovoru s SED organizirali vodstvo avtorice Anke Novak po razstavi za člane društva. Razstavo je obiskalo 29 kolegov etnologov iz različnih krajev Slovenije.

Otroška likovna delavnica

V tednu šolskih počitnic po prvem novembru, od 2. do 4., smo organizirali za otroke različnih starosti risarsko delavnico.

Želeli smo, da bi otroci doživeli muzej kot prijeten in ustvarjalen prostor in se istočasno seznanili s predmeti, ki na etnološki razstavi "Spomeniki kmečkega stavbarstva na Gorenjskem" oživljajo to plat življenja naših prednikov. Delavnico sva vodili restavratorka Irena Jeras Dimovska in kustosinja etnologinja Tatjana Dolžan, pri delu pa je pomagala tudi študentka etnologije Magda Zore. Delavnice se je v treh dneh udeležilo skupaj 37 udeležencev, največ je bilo osnovnošolcev do četrtega razreda. Predvsem zaradi prostorskih možnosti smo izbrali tehniko svinčnika oz. barvnih svinčnikov. Nastalo je prek 150 risb z enim ali več motivi: vrata, polkna, okenske mreže, line, panti, tesarsko orodje, skrinja, kolovrat, čelešnik, ura, žličnik, postelja... do mlina in značilnih kmečkih hiš z razstavljenih fotografij in risb.

Risbe smo nato razstavili v beli dvorani gradu Khishlstein, na otvoritev pa povabili vse udeležence in jih nagradili z lutkovno igrico Peter Klepec skupine Tri ter s sladko zakusko.

Ovrednotenje razstave

Razstavo smo podrli in pospravili nazaj v depoje pred dobrim letom dni, 13.2.1995. Medtem smo si že oddahnili od naporov, potrebnih za njeno postavitve in delovanje, in jo lahko jasneje ovrednotimo. V Gorenjskem muzeju je bila dogodek leta 1994 in tudi 1995, zanesljivo pa tudi ena od razstav, ki se jih bomo dolgo spominjali po odmevu med ljudmi.

Na otvoritev, ki jo je popestril in oplemenitil nastop glasbene skupine "Truta mora Slovenica" zakoncev Mire in Matija Terlep z Mojko Žagar, je prišlo po ocenah preko 300 ljudi. Kasneje si je razstavo ogledalo blizu 4000 obiskovalcev. S tem smo lahko zadovoljni,

ker je močno nad povprečnim obiskom občasnih razstav.

Po razstavi ostaja katalog, ki je dragocen prispevek k etnološki obravnavi teme in bo koristil tako študentom etnologije, arhitekture in umetnostne zgodovine kot vsem strokovnjakom za študij gradiva in kot usmerjevalec za terensko delo na Gorenjskem. Svoje videnje preteklosti gorenjske pokrajine, vasi in domačij ter tradicionalnega življenja Gorenjcev pa si bodo z njim oblikovali tudi mnogi ljubitelji.

Dragocene so tudi izkušnje pri organizaciji tako obsežne razstave, ki zlasti silijo k boljšemu timskeemu delu, da se avtorja vsaj malo razbremenijo. Muzejske razstave navadno ustvarja avtor v povezavi z oblikovalcem in sam skrbi za vse potrebno. Toda ali je z neko razstavo res manj dela kot na primer z gledališko predstavo ali filmom, kjer sodelujejo pomočnik režiserja, tajnica režije, posamezni strokovnjaki za osvetlitev, zvok itd. in posebna ekipa za prodajo in distribucijo?

Zanimiva je izkušnja postavitve notranje opreme "hiše", ki je kljub preprosti tehnični izpeljavi mnogo obiskovalcev ganila in pretresla. Zelo uspešno je bilo delo študentke, ki se je na razstavi pogovarjala z obiskovalci in tako oživljala razstavljeni gradivo. Novost je bilo prikazovanje videogradiva, ki nam je dalo predvsem tehnične izkušnje zaradi težav z opremo, ki se je kvarila. Uspešno ocenjujemo tudi otroško likovno delavnico, ki je bila za nas in za našo publiko novost, saj se je udeležilo kar veliko otrok.

V zaključku lahko sklenemo, da je razstava slovenski etnologiji prinesla še eno publikacijo in premislek o stavbnem gradivu dela Slovenije, kar bi brez muzejskega načina dela ne bilo mogoče. V muzeologijo pa bi se, če bi obstajala navada kritičnih pretresov razstav, gotovo zapisali z dejstvom, da se tudi z manj denarja lahko pripravi obsežna in strokovna razstava, ki celo vključuje več spremnih dejavnosti.

Tatjana Dolžan